

НАУКОВИЙ ПОШУК

УДК 72(477-25):719

Леонід Прибега

кандидат архітектури, професор

З історії охорони та реставрації пам'яток архітектури Києва

Анотація. В статті порушені питання становлення і формування справи охорони та реставрації архітектурних надбань Києва.

Ключові слова: київські старожитності, пам'ятки архітектури, охорона архітектурних надбань, архітектурна реставрація.

Київ як старовинне місто України є визначним осередком історико-культурних надбань. Ця спадщина збережена для нащадків завдяки невтомній праці численних поколінь відданих справі істориків, архітекторів, реставраторів, краєзнавців та поціновувачів старожитностей. Проте їхня діяльність маловідома й практично не висвітлена в сучасних публікаціях; загалом залишається не розкритою цілісна картина охоронно-реставраційних заходів, що мали місце в різні часи на пам'ятках міста. Необхідність аналітичного пізнання історичного процесу розвитку пам'яткоохоронних традицій на теренах Києва зумовлюється практичними завданнями охорони історичного середовища міста, визначення внеску науковців і пам'яткоохоронної громадськості в збереження столичних старожитностей.

У хронологічному плані найбільш послідовно, але досить узагальнено, зроблена спроба подати інформацію про збереження об'єктів нерухокої культурної спадщини міста у вступній статті Зводу пам'яток історії та культури України (Київ) [1]. Значна інформація про дослідження, охорону та реставрацію київських пам'яток подається в збірнику статей з історії української реставрації [2]. Певним чином висвітлена інформація про реставраційні та пам'яткоохоронні заходи на київських старожитностях в окремих виданнях із серії, присвяченої 2000-літтю Різдва Христового, наприклад, в працях Н. Нікітенко, С. Висоцького, С. Кілессо, Л. Толочка, М. Дегтярьова та інших [3]. Питання історії реставрації архітектурних пам'яток міста заторкували у своїх дослідженнях М. Холостенко, Л. Прибега, К. Гончарова та інші дослідники [4]. Дотичними до досліджуваної тематики є праці науковців з українського пам'яткознавства,

зокрема С. Заремби [5]. Отже, необхідність історично послідовного і комплексного розкриття формування пам'яткоохоронної справи на теренах Києва цілком очевидна.

Витоки бережливого ставлення київської громади до архітектурних святинь міста як свідчень історичного минулого беруть свій початок з відбудови зруйнованих храмових споруд часів Київської Русі після монголо-татарського нашествия в польсько-литовський період. Починаючи з першої половини XVII ст., за ініціативи й активної підтримки митрополита Петра Могили в Києві були розпочаті роботи з відбудови Софійського собору, церкви Спаса на Берестові, храмів Києво-Печерського і Видубицького монастирів, проведені розкопи Десятинної церкви. Проте ці заходи з погляду сучасності не можуть вважатися пам'яткоохоронними, бо підняття з руїн цих святинь визначалося лише виключно сакральною значущістю споруд й відбувалося у формах і стилістиці, притаманних реаліям свого часу. Тільки із суспільним усвідомленням історичної й мистецької цінностей архітектурних старожитностей, на підґрунті історико-архітектурної науки проростатимуть згодом паростки пам'яткоохоронної та архітектурно-реставраційної діяльності. Саме така ситуація в суспільно-культурному середовищі міста почала складатися на початку XIX ст.

Як пам'яткоохоронний захід, що базується на аналітичному осмисленні пам'ятки, її архітектурно-мистецьких особливостей, історії формування, можна розглядати обміри Софійського собору, виконані у 1810 р. художником Д. Івановим та архітектором П. Максютиним [6]. Надалі пам'яткоохоронні дослідження київських архітектурних старожитностей набувають певної системності й пов'язані, передусім, з науковою діяльністю історика і археолога М. Берлінського, який за матеріалами обстеження та вивчення пам'яток міста видав низку праць, зокрема "Краткое описание Киева" (СПб., 1820). Згодом пам'ятки стародавнього Києва стають об'єктами наукових досліджень митрополита Київського і Галицького Є. Болховітінова. Зокрема, ним були підготовлені описи Софійського собору і Києво-Печерської лаври, ініційовано проведення розкопів Десятинної церкви та Золотих воріт. Під безпосереднім патронатом Є. Болховітінова розкопи цих пам'яток виконав К. Лохвицький — відповідно у 1824 та 1832–1833 роках.

У нашому випадку особливий інтерес становлять дослідження та заходи, пов'язані зі збереженням Золотих воріт. Після розкриття рештки мурувань пам'ятки були К. Лохвицьким обміряні, але тривалий час за браком коштів залишалися не укріпленими. Тільки в 1836–1837 роках автентичні мурування древньої споруди були зміцнені з південного боку контрфорсами та захищені металевими покриттями згідно з проектом арх. Ф. Меховича. Водночас, за пропозицією арх. В. Беретті, була облаштована територія пам'ятки. Таким чином, збережені й виявлені в результаті проведених робіт автентичні мурування давньої споруди дають підстави даний захід кваліфікувати як пам'яткоохоронний, вважати

першим досвідом археологічних реставрацій на вітчизняних теренах. Доречно відзначити, що подібна практика на той час мала місце на пам'ятках античності Рима та інших міст Західної Європи.

Пам'яткоохоронна діяльність М. Берлинського, Є. Болховітінова та К. Лохвицького пов'язана й зі створенням і функціонуванням відповідних громадських організацій. Так, протягом 1835–1842 рр. у Києві діяв Комітет з розшуку старожитностей. Після його скасування у травні 1843 р. імператорським розпорядженням при київському генерал-губернаторові була створена Тимчасова комісія для розбору давніх актів, або так звана Київська археографічна комісія, до обов'язків якої входило виявлення та дослідження й архітектурних старожитностей Києва. Зауважимо, що, працюючи у 1845–1847 роках штатним художником Комісії, Т. Шевченко документально зафіксував вигляд багатьох пам'яток архітектури тогочасного Києва, зокрема Михайлівського собору Золотоверхого монастиря, Аскольдової могили, Олександрівського костелу та інших. Чимало рисунків та акварелей київських старожитностей залишили для історії й інші художники, зокрема, приятель Т. Шевченка М. Сажин. Архітектурні види Києва того часу залишилися в творах Ф. Солнцева та інших митців.

На цей період випадає й дослідницька діяльність київського історика та етнографа М. Закревського, який виконав зарисовки численних пам'яток Києва та видав фундаментальну працю в 2-х томах — “Описание Киева” (1868).

Тогочасний інтерес суспільства до культури минувшини пояснюється не тільки розвитком археологічної та історичної науки, а й ствердженням у другій половині XIX ст. в архітектурній творчості стилістики історизму. Поширення еkleктики стимулювало вивчення й наслідування пластичних мотивів давніх архітектурних споруд, обмірів і фіксації їх. Відповідно формувалося середовище для становлення архітектурно-історичної науки та суспільне усвідомлення історичної, естетичної, мистецької і навіть наукової значущості надбань минувшини. Для об'єднання зусиль і координації дій з вивчення та збереження старожитностей в різних регіонах Російської імперії виникають історичні, археологічні та інші наукові товариства і комісії. Слідом за Київською археографічною комісією в 1859 р. створюється Петербурзька археологічна комісія, яка, власне, була державною інституцією в галузі вивчення й охорони об'єктів історико-культурної спадщини дореволюційної Росії.

Серед інших громадських пам'яткоохоронних об'єднань слід відзначити те створене в Києві 1871 р. Історичне товариство Нестора-літописця.

З економічним і культурним піднесенням Києва наприкінці XIX — на початку XX ст. склалися сприятливі умови для подальшого розвитку пам'яткоохоронної справи в місті. Цей період пов'язаний, передусім, з діяльністю відомого художника і мистецтвознавця, професора А. Прахова, який займався розкриттям древнього фрескового живопису в Кирилівській церкві (1881–1882 рр.), а згодом й новими відкриттями стінопису в Софійському соборі.

На початку ХХ ст. активізувала свою діяльність на українських теренах, і зокрема в Києві, й Археологічна комісія. На той час у її складі сформувався архітектурно-реставраційний відділ, а в 1902 р. було запроваджено штатну посаду архітектора-реставратора, яку багато років обіймав відомий реставратор П. Покришкін. Дослідницьку й архітектурно-реставраційну діяльність комісії в цей час визначали архітектори В. Суслов, Д. Мілеєв, О. Щусєв та інші. Особливо помітною в роботі Комісії була роль П. Покришкіна. Як штатний співробітник, він не тільки був обізнаний з реставраціями, які тоді проводилися, а й брав безпосередню участь у дослідженнях пам'яток, розробці проектів реставрації та реалізації їх. Практичний досвід і набуті знання в галузі архітектурної реставрації знайшли відображення в теоретичній праці вченого “Краткие советы по вопросам ремонта памятников старины и искусств” (Псков, 1915).

Під патронатом Археологічної комісії і керівництвом Д. Мілеєва у 1908 р. розпочинаються археологічні розкопки території Десятинної церкви, а згодом Софійського монастиря. Професіоналізм архітектора і науковий підхід археолога Д. Мілеєва забезпечили на той час високий рівень досліджень старовинних пам'яток. Зокрема, ґрунтовне вивчення нашарувань підлоги в соборі Св. Софії дали можливість досліднику виявити рештки первинного мозаїчного покриття.

Помітний слід в збереженні пам'яток архітектури Києва займає реставрація церкви Спаса на Берестові, виконана П. Покришкіним у 1909–1914 рр. На час досліджень пам'ятки її матеріальна структура поєднувала кілька різночасових складових: стіни нартекса — ХІ–ХІІ ст.; три апсиди, прибудовані до стін нартекса у 1640–1642 рр.; мурований притвор і дзвіницю, зведені у ХVІІІ–ХІХ ст. Під час натурних досліджень та розкопок території пам'ятки П. Покришкіним були виявлені також рештки фундаментів первісної споруди. Усвідомлюючи історико-культурну цінність пам'ятки, П. Покришкін звернув увагу на документальну значущість різночасових нашарувань споруди й тому в процесі реставрації прагнув зберегти всі складові в автентичному стані шляхом зміцнення їх. Особливу увагу приділив реставратор дослідженню і забезпеченню схоронності нартекса як найбільш давньої частки пам'ятки. Обмежившись лише розчисткою стін нартекса від пізнішого тиньку, П. Покришкін виявив у системі споруди стародавнє мурування. Такий підхід до реставрації пам'ятки наближає охоронні заходи до сучасного розуміння.

Пам'яткоохоронна діяльність П. Покришкіна пов'язана також і з дослідженнями Золотих воріт, які були проведені реставратором у 1915 р. за дорученням Археологічної комісії. З урахуванням результатів розкопів та стану решток мурувань П. Покришкін запропонував низку заходів щодо подальшого збереження пам'ятки. Зокрема, окрім укріплення мурувань, пропонувалося над залишками споруди звести покриття для захисту їх від атмосферних опадів і обмеження руйнувань. Однак ці пропозиції не знайшли підтримки членів Археологічної комісії.

Таким чином, на початку ХХ ст. київські старожитності, зокрема, архітектурні споруди часів Київської Русі, стають об'єктами суспільного захисту як такі, що становлять значну історичну і мистецьку цінність. Діяльність громадських утворень у вигляді різних комісій і товариств, проведення досліджень та охоронно-реставраційних заходів на пам'ятках сприяють формуванню заgonу фахівців пам'яткоохоронної галузі, накопиченню історичної інформації про пам'ятки, набуттю практичного досвіду та створенню підґрунтя для кристалізації методики охорони та реставрації об'єктів архітектурної спадщини на вітчизняних теренах.

З проголошенням незалежності та пошуком шляхів облаштування української державності протягом 1917–1919 рр. новостворювані уряди проголошували й приймали постанови про опіку культурними цінностями. Однак брак коштів й соціальні потрясіння, пов'язані зі змінами державного устрою, аж ніяк не сприяли охороні культурних надбань Києва. Проте національно-визвольний рух пробудив свідомо налаштовану частину митців, науковців та громадськість стати на захист пам'яткових святинь міста. Київська громада має завдячувати тогочасним сподвижникам пам'яткоохоронної справи таким, як М. Бойчук, Ф. Ернст, Г. Павлуцький, Д. Щербаківський, М. Біляшівський, Ф. Шміт та інші.

З встановленням радянської влади в Києві у березні 1919 р. було утворено Всеукраїнський комітет охорони пам'яток старовини й мистецтв. Організовану у його складі архітектурну секцію очолив Г. Лукомський, а до роботи були залучені Ф. Ернст, І. Моргілевський та інші науковці, якими в стислі терміни були складені анкети на визначні архітектурні пам'ятки Києва, проводилися дослідження та обміри Софійського собору, храмових споруд Києво-Печерської лаври, Видубицького монастиря та інших об'єктів. Проте, в результаті наступних реорганізацій комітету, а згодом і ліквідації, охорона культурних надбань міста все більше унеможлилювалася. Тому з ініціативи подвижників пам'яткоохоронної справи М. Макаренка та І. Моргілевського в Києві у лютому 1921 р. створюється Археологічний комітет, а влітку 1921 р. — Археологічна комісія, до складу якої увійшли Ф. Шміт, М. Біляшівський, Ф. Ернст та інші. Завдяки діяльності цих утворень протягом кількох років було взято на облік понад 200 пам'яток архітектури Києва. Однак пам'яткоохоронні заходи на об'єктах через економічні ускладнення обмежувалися переважно загальними обстеженнями та незначними за обсягами ремонтно-реставраційними роботами, зокрема на таких пам'ятках, як Софійський собор, Кирилівська та Андріївська церкви, храми Києво-Печерської лаври.

Декларована радянською владою охорона спадщини певною мірою сприяла залученню до збереження пам'яток представників культури і мистецтв, науковців, фахівців реставраційної справи, праця яких позитивно позначилася на діяльності відповідних установ і організацій, вплинула на підготовку пам'яткоохоронних законодавчих та нормативних актів. Показовим можна вважати Положення про пам'ятки культури і природи 1926 р. [7]. Цей документ дещо розкриває методичні підходи

до охорони та реставрації пам'яток. В ньому визначалися критерії віднесення об'єктів минувшини до пам'яток за їхньою історичною, науковою та мистецькою значущістю, встановлювалися категорії пам'яток — місцевого і загальноукраїнського значення. Відповідно до названого Положення було започатковано й таку форму архітектурної спадщини, як заповідник. Було оголошено історико-культурним заповідником Києво-Печерську лавру, а згодом аналогічний статус отримали Софійський собор і Кирилівська церква. Положенням передбачався єдиний порядок обліку та реставрації пам'яток, регламентувалися дослідження. Прийнятий урядом документ загалом на певний час активізував пам'ятоохоронні заходи на окремих старожитностях міста. Зокрема, в цей час проводилися обстеження, обміри та реставраційні роботи на Софійському соборі та Андріївській церкві; архітектором І. Моргілевським були виконані обміри Кирилівської церкви тощо.

Однак законодавчі санкції Положення виявилися неспроможними запобігти тотальному нищенню сталінським режимом національної спадщини. Надзвичайна ситуація з охороною пам'яток міста склалася на початку 30-х років XX ст. у зв'язку з перенесенням з Харкова столиці та будівництвом в історичному центрі Києва урядових споруд. Відповідно, постановою Ради Народних комісарів УРСР було санкціоновано знесення Михайлівського Золотоверхого собору, а також, під приводом боротьби з релігією, великої кількості храмових споруд міста, зокрема Богоявленського і Микільського військових соборів, церков Богородиці Пирогоші, Різдва Христового, Василівської, Петропавлівської та інших пам'яток. Загалом понад сотню визначних старожитностей міста було знищено в довоєнний період. Таким чином, можна сказати, що архітектурні старожитності Києва в 20–30-ті роки XX ст. зазнали тотального нищення, а не охорони та реставрації.

Значних втрат було завдано київським старожитностям у роки Другої світової війни, зокрема підірвано Успенський собор Києво-Печерської лаври, зруйновано чи спалено десятки унікальних житлових та громадських споруд центральної частини міста.

У повоєнний період Київ стає центром формування кадрового корпусу та матеріальної бази архітектурної реставрації в державі. З перших повоєнних років організуються натурні обстеження, обміри та дослідження пам'яток архітектури Києва з метою відбудови, консервації та ремонту їх, відбувається пошук форм управління пам'ятоохоронною сферою та ведеться напрацювання методичних засад охорони та реставрації пам'яток. З 1949 р. охорона пам'яток архітектури регулюється Положенням про охорону пам'яток культури на території Української РСР [8] та Інструкцією про порядок обліку, реєстрації, утримання і реставрації пам'яток архітектури [9].

Важливим здобутком цього періоду було створення наукових та виробничих структур архітектурної реставрації, зокрема Спеціального тресту будівництва монументів і реставрації пам'ятників архітектури (1946 р.),

який у 1956 р. перейменовано на Республіканські спеціальні науково-реставраційні виробничі майстерні Держбуду УРСР; з 1969 р. — Українське спеціальне науково-реставраційне виробниче управління.

Своєрідним полігоном досліджень пам'яток і архітектурної реставрації в повоєнний період стала Києво-Печерська лавра. Дослідницькі та консерваційні роботи були зосереджені передусім на зруйнованому Успенському соборі. Значно активізувалися ці роботи з початку 50-х років, до яких були залучені відомі архітектори-реставратори М. Холостенко, М. Говденко, Є. Лопушинська, М. Дьомін і такі науковці, як Г. Логвин, Ю. Асеев та інші. Метод тимчасової консервації руїн Успенського собору, що полягав у розчищенні завалів, укріпленні контрфорсами решток мурувань та виявленні древнього розпланування храму, дозволив на тривалий час забезпечити експозиційний стан пам'ятки. Окрім Успенського собору, на території Києво-Печерської лаври в 50–60-ті роки минулого століття велися реставраційні роботи також і на інших об'єктах, зокрема Троїцькій надбрамній, Всіхсвятській, Микільській трапезній церквах, Ковніровському та Економічному корпусах та інших пам'ятках заповідника. Варто зазначити, що саме досвід досліджень, натурних обстежень та практика розробки проектно-реставраційної документації на лаврських об'єктах стали реальною школою архітектурної реставрації для багатьох київських фахівців, зокрема таких, як Р. Бикова, М. Говденко, О. Годованюк, С. Кілессо, В. Корнеєва, Є. Лопушинська, Г. Макошенко, В. Отченашко, Є. Пламеницька, Т. Трегубова та багатьох інших.

Велися в цей час дослідницькі та ремонтно-реставраційні роботи й на інших пам'ятках архітектури Києва, зокрема на об'єктах Видубицького монастиря, Софійського заповідника, Кирилівській церкві та інших.

Поліпшенню збереження культурних надбань Києва, в тому числі й архітектурних пам'яток, певною мірою сприяли суспільні процеси, пов'язані з так званим періодом відлиги та пробудженням національної свідомості (кінець 50-х — початок 70-х років). На хвилі піднесення національної ідеї створюється Українське товариство охорони пам'яток історії та культури (1966 р.), а в його складі Київська міська організація Товариства, членам якої належить значний внесок в дослідження, облік, охорону та реставрацію пам'яток архітектури столиці. Діяльність Київського осередку Товариства того часу визначали такі архітектори-науковці, як Г. Логвин, Ю. Асеев, І. Ігнаткін, Л. Силин, С. Кілессо, Ю. Нельговський, Є. Тиманович та багато інших. Завдяки активній підтримці наукової громадськості на рубежі 60–70-х років було проведено інвентаризацію нерухомої спадщини Києва, складено списки пам'яток, що згодом стало підґрунтям для прийняття у 1979 р. славнозвісної Постанови Київського міськвиконкому за № 920 “Про уточнення меж історико-культурних заповідників і зон охорони пам'яток історії і культури в м. Києві” та створення у 1987 р. заповідника “Стародавній Київ”.

Соціально-культурні процеси 60–70-х років у Радянському Союзі та розвиток міжнародних стосунків спонукали до подальших позитивних

зрушень в пам'яткоохоронній сфері. В країні, поряд з іншими законодавчими актами, були прийняті всесоюзний і республіканський Закони про охорону та використання пам'яток історії та культури (відповідно у 1977 та 1978 роках).

Загальна ситуація в суспільстві сприяла удосконаленню системи охорони та реставрації об'єктів архітектурної спадщини. На базі науково-дослідних і проектних відділів Українського спеціального науково-реставраційного виробничого управління було утворено інститут "Укрпроектреставрація". Водночас створюється мережа виробничих реставраційних майстерень, в тому числі Київська.

Посилення уваги до архітектурних надбань минувшини, розвиток реставраційної бази та збільшення асигнувань на охорону пам'яток сприяли розширенню натурних досліджень та реставрації численних пам'яток, в тому числі і в Києві. З початку 60-х років розгортаються роботи з дослідження та реставрації споруд Видубицького монастиря (керівник Р. Бикова), згодом проводяться дослідження та реставрація Андріївської церкви (керівник В. Корнеєва), дзвіниці церкви Миколи Доброго на Подолі (керівник М. Говденко), Маріїнського палацу (керівник І. Іваненко), споруд Київської фортеці та інших пам'яткових об'єктів столиці. Архітектурні реставрації цього періоду позначені більш ґрунтовним методичним забезпеченням, базуються виключно на комплексних наукових дослідженнях та натурних обстеженнях, хоча реставрація переважно спрямована на стилістично цілісне відтворення первинних архітектурних форм. Так, відновлення первісного вигляду Андріївської церкви передбачалося завданням на реставрацію пам'ятки, оскільки були віднайдені креслення завершень храму у Віденському музеї "Альбертина" та виявлені інші документи, зокрема виконавські креслення фасаду церкви, складені київським міським архітектором А. Меленським у 1800 р. Ґрунтовні натурні дослідження пам'ятки та аналіз документів дозволили архітекторові В. Корнеєвій забезпечити достовірність відтворення втраченої пластики завершень церкви, яка у середині 70-х років постала у формах, задуманих Б. Растреллі.

На повернення початкового вигляду й усунення пізніших нашарувань була орієнтована реставрація дзвіниці церкви Миколи Доброго на Подолі. Досвідчений реставратор М. Говденко, ґрунтовно дослідивши пам'ятку, не тільки зуміла відновити характерну для історичної споруди пластику з мотивами російського бароко, а й розкрила пізнішу прибудову та галерею. З метою виявлення справжніх параметрів споруди навколо неї була понижена відмітка поверхні ґрунту шляхом видалення частини кулятурного шару.

Серед численних пам'яткоохоронних заходів початку 80-х років на об'єктах Києва особливе місце посідає реставрація Маріїнського палацу, де на основі всебічних досліджень пам'ятки були повністю відновлені інтер'єри споруди XVIII ст., за що авторський колектив був удостоєний у 1983 р. Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка.

Комплексні відновлювальні роботи на пам'ятках архітектури означеного періоду у багатьох випадках включали і реставрацію монументального живопису. Значні обсяги робіт з розкриття та укріплення стінопису мали місце на таких київських пам'ятках, як Софійський собор, Кирилівська і Андріївська церкви, Троїцька надбрамна церква Києво-Печерської лаври та інших об'єктах.

Отже, на кінець 1980-х років київським пам'яткоохоронцям на основі тотальної інвентаризації вдалося провести облік об'єктів культурної спадщини міста, а за глибиною досліджень та рівнем проведених реставраційних робіт на пам'ятках архітектури досягнути значних успіхів. Важливою подією і визнанням праці пам'яткоохоронної громадськості Києва стало занесення у 1990 р. до Списку пам'яток всесвітньої культурної і природної спадщини UNESCO собору Св. Софії та Києво-Печерської лаври.

Проте кризові явища в радянському суспільстві наприкінці 80-х років не обминули й пам'яткоохоронної сфери. Суттєве скорочення фінансування призвело до розпаду науково-дослідних і виробничих колективів, до поступової втрати раніше досягнутих позицій. Провісником негативних тенденцій в охороні пам'яток стала реконструкція Золотих воріт. Спроба без належної аргументації і достовірних документальних свідчень відтворити первісний вигляд давньої споруди, а також ігнорування ново-сформованим міським середовищем навколо пам'ятки призвели до втрати унікальної пам'ятки та її значення в доккілі.

Викликає певні сумніви й відтворення будівлі Гостинного двору на Контрактовій площі. Як відомо, пам'ятка існувала як одноповерхова споруда, хоча задумувалася арх. Л. Руска двоповерховою. Розглядаючи пам'ятку як документ історії, в даному випадку як реально існуючу споруду, з позицій сучасної архітектурно-реставраційної методології, немає підстав виконувати будь-які реставраційні доповнення до неї, в тому числі й нереалізовані свого часу проєктні задуми.

У роки становлення української державності пам'яткоохоронні заходи помітно підміняються реставраційними реконструкціями. Проблема відтворення втрачених пам'яток активно постала на початку 90-х років ХХ ст., а відповідно до Указу Президента України Л. Кучми від 9 грудня 1995 року "Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури" набуло загальнодержавного значення. У цей час реально в Києві постало питання про відтворення церкви Богородиці Пирогощі, соборів Михайлівського Золотоверхого та Успенського Києво-Печерської лаври, а згодом церкви Різдва Христового.

На тлі фахових дискусій і гострих громадських суперечок, щодо реставраційних відтворень поруйнованих споруд, першою постала ідея відбудови храму Богородиці Пирогощі. Зведений на початку ХІІ ст., цей храм неодноразово перебудовувався, синтезувавши у своїх формах на час руїнації нашарування українського бароко і класицистичної пластики. У 30-ті роки ХХ ст. храм було знищено. Відповідно у даному разі йшлося про два варіанти відбудови — у формах архітектури періоду Київської

Руси або на час руйнації. У конкурсних баталіях переважила пропозиція професора Ю. Асеєва про відбудову храму у первісних формах.

Досвід організації відбудови церкви Богородиці Пирогоші, що постала на Контрактовій площі у 1998 р., став у пригоді при реставраційних відбудовах Михайлівського та Успенського соборів, хоча відбудовчі процеси й мали істотні відмінності, незважаючи на загалом ідентичні обставини руйнування. Окрім унікальної мистецької значущості у становленні й розвиткові національної культури, доцільність реставраційної реконструкції Успенського і Михайлівського соборів визначалася, передусім, їхньою важливою містобудівною роллю, зокрема Успенського храму як композиційної домінанти лаврського ансамблю, що сформувався в основному на другу половину XVIII ст. Реставраційні реконструкції Михайлівського і Успенського соборів були завершені відповідно у 1999 та 2001 роках. Згодом постала у своїх класицистичних формах і церква Різдва Христового.

Кінець 90-х років минулого та початок нового століття характеризується поширенням ремонтно-реставраційних заходів на об'єктах історичної забудови XIX — початку XX ст., що збереглися у центральній частині міста. Повернення історично цінним спорудам їхнього первісного вигляду і модернізація малопривабливої забудови сприяють облаштуванню урбаністичних утворень та виявленню історико-культурної значущості міського середовища. Водночас неврегульовані процеси нового будівництва в історичному середовищі столиці у більшості випадків призводять до руйнування історично усталеного просторового каркаса історичної частини міста.

З набуттям Україною державної незалежності та повернення в лоно церкви численних історичних храмових споруд і монастирських комплексів у Києві, як і в інших містах країни, постало питання про відродження та реставрацію церковних споруд. У пострадянський період були успішно реставровані Миколаївська церква на Аскольдовій могилі, Олександрівський костел, Пантелеймонівський собор у Феофанії та інші сакральні споруди.

У роки незалежності України в пам'яткоохоронній галузі як держави загалом, так і Києва зокрема, здійснено низку правових, організаційних та адміністративних заходів щодо поліпшення охорони та реставрації об'єктів архітектурної спадщини. Значним досягненням цього періоду стало завершення обліку та видання першого тому у двох частинах Зводу пам'яток історії та культури м. Києва.

Однак у практичних заходах щодо охорони об'єктів архітектурної спадщини суттєвих зрушень за цей час не відбулося. Діяльність архітектурно-реставраційного комплексу залишається орієнтованою на реставраційні реконструкції або ж зосереджується на заходах, пов'язаних з досить затратними пристосуваннями пам'яток будівель під репрезентативні адміністративні та офісні функції як, наприклад, реновація будинку архітектора В. Городецького чи Кловського палацу. Водночас

значна частина пам'яток та історичних будівель Києва залишаються в занедбаному стані, створюються умови для їхньої руїнації та зняття з обліку або навіть наступного знесення.

Загалом сучасний незадовільний стан охорони та реставрації об'єктів архітектурної спадщини в Києві вимагає вжиття низки термінових заходів, зокрема розробки історико-архітектурного опорного плану з визначенням меж історичних ареалів і зон охорони історико-культурних заповідників та відповідним врахуванням їх у генеральному плані міста з наступними регулятивними заходами; проведення досліджень та реставраційних робіт на об'єктах, що перебувають у незадовільному стані, зміцнення фінансового та матеріального стану пам'яткоохоронного та реставраційного комплексу міста, а також широке залучення до пам'яткоохоронної справи киян через популяризацію архітектурних надбань столиці.

1. *Звід пам'яток історії та культури України*. Київ: Енцикл. вид. — Кн. 1. — Ч. 1. — К.: Українська енциклопедія, 1999. — С. 116–136.
2. *З історії української реставрації* / За ред. В. Тимофійенка, упоряд. В. Отченашко, А. Антонюк. — К.: Українознавство, 1996. — 276 с., іл.
3. *Нікітенко Н. М.* Собор святої Софії в Києві. — К.: Техніка, 2000. — 232 с., іл.; *Висоцький С. О.* Золоті ворота в Києві. — К.: Техніка, 2000. — 160 с., іл.; *Кілессо С. К.* Києво-Печерська лавра. — К.: Техніка, 2003. — 200 с., іл.; *Толочко Л. І., Дегтярьов М. Г.* Подільські храми Києва. — К.: Техніка, 2003. — 176 с., іл.; *Кілессо Т. С.* Видубицький монастир. — К.: Техніка, 1999. — 127 с., іл.
4. *Холостенко М. В.* Успенський собор Печерського монастиря. — Стародавній Київ. — К.: Наук. думка, 1975. — С. 107–179; *Прибега Л. В.* Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект. — К.: Мистецтво, 2009. — 304 с., іл.; *Гончарова К.* Методичні засади архітектурної реставрації в Україні у повоєнні десятиліття. — Українська академія мистецтва. — Вип. 16. — К., 2009. — С. 288–299.
5. *Заремба С.* Нариси з історії українського пам'яткознавства. — К.: ТОВ “Видавництво Аратта”, 2002. — 204 с.
6. *Нікітенко Н. М.* Собор святої Софії в Києві. — К.: Техніка, 2000. — С. 179.
7. *Положення про пам'ятки культури і природи.* — Законодавство про пам'ятки історії і культури. — К.: Політвидав України, 1970. — С. 27–32.
8. *Положення про охорону пам'яток культури на території Української РСР // Законодавство про пам'ятники історії та культури.* — К.: Політвидав України, 1970. — С. 38–46.
9. *Інструкція про порядок обліку, реєстрації, утримання і реставрації пам'ятників архітектури, що перебувають під державною охороною // Там само.* — С. 335–373.

FROM THE HISTORY OF PROTECTION AND RESTORATION OF MONUMENTS OF ARCHITECTURE IN KYIV

Leonid Prybyega

Annotation. The questions on coming into being and formation the work on protection and restoration architectural heritage in Kyiv are raised in the article.

Key words: Kyiv antiquities, landmarks, protection of architectural heritage, architectural restoration.